

Γιώργος Παπαγεωργίου, *Η Ιατρική και τα Νοσοκομεία στο Βυζάντιο, Μέσα από τη ζωή ενός γιατρού του 12ου αιώνα*, Γενική Επιμέλεια, Όλγα Μεντζαφού-Πολύζου, εκδ. Ελληνικές Ομοιογραφικές Εκδόσεις, Αθήνα 2024

Σταύρος Γιαγκάζογλου

Το Βυζάντιο για πολλές δεκαετίες στην ιστοριογραφία ταυτιζόταν ως βίος παράλληλος με τους σκοτεινούς αιώνες της Μεσαιωνικής Δύσης. Οι νεότερες μελέτες σχετικά με την τέχνη της εικονογραφίας έδωσαν το έναυσμα για μία θετικότερη επανεκτίμηση σε όλο το φάσμα του εμπράγματος βυζαντινού βίου και πολιτισμού. Στις μέρες μας, η ιστορική επιστήμη φέρνει στο φως και ανασυνθέτει ποικίλους τομείς της κοινωνικής, οικονομικής, δικαιοσύνης, καλλιτεχνικής, λογοτεχνικής, διπλωματικής, πολιτικής, επιστημονικής, αλλά και καθημερινής ζωής των κατοίκων της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

Το Βυζάντιο για πάνω από χίλια χρόνια στέγαζε μια πλειάδα διαφορετικών λαών και παραδόσεων, φανερώνοντας μία διαπολιτισμική σύνθεση με κυρίαρχο τον ελληνικό οικουμενικό τρόπο της δημιουργικής πρόσληψης, αφομοίωσης και νέας σύνθεσης. Η αρχαία ελληνική παράδοση, η ρωμαϊκή κληρονομιά και η νέα χριστιανική πίστη ως Εκκλησία συνθέτουν τον νέο αυτόν πολιτισμό. Είναι, λοιπόν, άκρως ενδιαφέρουσα η μελέτη του Βυζαντινού κόσμου και πολιτισμού, όπως την αφηγείται ο Γιώργος Παπαγεωργίου, πέρα από τα στεγανά της καθιερωμένης ιστορικής ύλης και στα όρια μιας ευέλικτης προσέγγισης της ιστορικής γνώσης, διότι αναδεικνύει με οικείο και έντονα παραστατικό τρόπο την οικουμενικότητα του Ελληνισμού μέσω της παιδείας, εστιάζοντας στους σταθμούς και στην πορεία της Ιατρικής επιστήμης και νοσοκομειακής περίθαλψης στο Βυζάντιο, φωτίζοντας εν πολλοίς αθέατες όψεις της ιατρικής και της οργανωμένης περίθαλψης αλλά και φανερώνοντας τη σημαντική διαχρονική μας πολιτισμική κληρονομιά και συμμετοχή στην οικοδόμηση του σύγχρονου πολιτισμού μέσα από το συχνά υποτιμημένο και άγνωστο Βυζάντιο.

Ο Βυζαντινός κόσμος και πολιτισμός αποτελεί συνέχεια του αρχαίου ελληνορωμαϊκού κόσμου και συνάμα μια γόνιμη σύνθεσή του με τον Χριστιανισμό. Το Βυζάντιο κληρονόμησε και συνέχισε το σύστημα αγωγής και παιδείας από την ελληνορωμαϊκή κληρονομιά, μελετώντας δημιουργικά και αντιγράφοντας διαρκώς την αρχαιοελληνική γραμματεία μέχρι την οριστική άλωση της Πόλης, παραδίδοντας σε όλον τον κόσμο όχι μόνο την αρχαιοελληνική γραμματεία αλλά και τον δικό του λαμπρό πολιτισμό. Η βυζαντινή ιατρική πέρασε από διάφορες φάσεις και εξελίχθηκε σταδιακά από τέχνη σε επιστήμη, αποτελώντας τη σημαντική γέφυρα για τη νεότερη ιατρική επιστήμη. Και πράγματι, καθώς μαρτυρεί η παράδοση των βυζαντινών ιατρικών χειρογράφων, οι Βυζαντινοί γιατροί έδρασαν και δημιούργησαν έχοντας ως βάση την αρχαία ελληνική και ρωμαϊκή παράδοση. Αρχικά με τον Ιπποκράτη (460-377 π.Χ.), τον Διοσκουρίδη (10-90), τον Γαληνό (129-199) και τον Ορειβάσιο (320-400) και στη συνέχεια με ένα πλήθος επώνυμων γιατρών, η Ιατρική στο Βυζάντιο θα εξελιχθεί ακόμη περισσότερο μέσα από διάφορες σχολές και ιατρικά ιδρύματα και θα διαδοθεί σε Ανατολή και Δύση. Γνωστές σχολές ιατρικής παράδοσης υπήρχαν στην

Αλεξάνδρεια, την Πέργαμο, τη Σμύρνη, τη Θεσσαλονίκη, την Κωνσταντινούπολη κ.ά. Κατά τον Παλλάδιο, γιατρό του δού αι.: «Ἴπποκράτης μὲν ἔσπειρε ἐγεώργησεν δὲ ὁ Γαληνός». Η αντίληψη αυτή υποδηλώνει μια ολοκληρωτική ταύτιση με τον Γαληνό, τον οποίο οι Βυζαντινοί αναγνώριζαν ως ολοκλήρωση της Ιπποκρατικής ιατρικής.

Στο πλαίσιο αυτό, δηλαδή, ενός ολόκληρου πολιτισμού ο Γιώργος Παπαγεωργίου, λαμπρός γιατρός ο ίδιος, αλλά και δόκιμος συγγραφέας, επιχειρεί να αναπαραστήσει τη θέση και τη λειτουργία της ιατρικής επιστήμης αλλά και την πρωτοποριακή οργάνωση των νοσοκομείων και εν γένει της περίθαλψης των ασθενών στον βυζαντινό κόσμο. Ο Γιώργος Παπαγεωργίου αφηγείται την ιστορία της Ιατρικής και των Νοσοκομείων στο Βυζάντιο μέσα από τη ζωή ενός γιατρού που ζει στην κρίσιμη εποχή του 12ου-13ου αιώνα, και συνάμα μας μυεί με εύληπτο, ευρηματικό και προπαντός οικείο τρόπο στην ιστορία και στον πολιτισμό του Βυζαντίου.

Ο συγγραφέας επιλέγει να φωτίσει μία κρίσιμη ιστορική περίοδο έντονων αλλαγών στο Βυζάντιο, όταν αίφνης από μία τελευταία πολιτική και κοινωνική περίοδο ακμής (δυναστεία των Κομνηνών) η αυτοκρατορία μεταβαίνει σε φάση αποδιοργάνωσης και παρακμής (δυναστεία των Αγγέλων), η οποία εν τέλει οδήγησε στην άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους της 4ης Σταυροφορίας. Η λεηλασία και καταστροφή του 1204 υπήρξε ανεπανόρθωτη, το άλλοτε κραταιό Βυζάντιο διαιρέθηκε σε αυτόνομα βασίλεια (Νίκαια, Τραπεζούντα, Δεσποτάτο της Ηπείρου). Παρά την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης από το κράτος της Νίκαιας το 1261, άρχισε η σταδιακή αποσύνθεση της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Κατά την περίοδο αυτή η Βυζαντινή κοινωνία ήταν από τις πλέον ανεπτυγμένες στον Δυτικό κόσμο. Καθώς παρατηρεί ο Γιώργος Παπαγεωργίου «το σύστημα υγειονομικής περίθαλψης ήταν πολύ προχωρημένο για την εποχή, όπως και οι τέχνες, οι επιστήμες και η κοινωνική εκλέπτυνση». Παρά το γεγονός ότι η αυτοκρατορία είναι πλέον ο ίσκιος της και το κράτος παρακμάζει ανεπανόρθωτα, παρατηρείται ένα είδος εκπληκτικής έκρηξης σε όλους τους τομείς των γραμμάτων, των επιστημών, της τέχνης και του πολιτισμού. Το φαινόμενο αυτό είναι παράδοξο. Η αυτοκρατορία καταρρέει, ενώ ο χιλιόχρονος πολιτισμός της φθάνει στο απόγειό του, ανθεί και ακτινοβολεί και παράλληλα μεταλαμπαδεύεται και προς τη Δύση και προς την Ανατολή. Ο Στήβεν Ράνσιμαν έκανε λόγο για την «Τελευταία Βυζαντινή Αναγέννηση» με επίκεντρο την Πόλη και τη συμβασιλεύουσα Θεσσαλονίκη κατά την περίοδο του 14ου αιώνα. Για όλα αυτά που παραμένουν άγνωστα εν πολλοίς στον μέσο Έλληνα που διδάσκεται την Ιστορία του Βυζαντίου ως σκοτεινή περίοδο κατάφορτη από χρονολογίες και ασύνδετα γεγονότα, ο Γιώργος Παπαγεωργίου, επιχειρεί να μας ζωντανέψει «όλα αυτά τα θαυμάσια πολιτιστικά και κοινωνικά επιτεύγματα της ‘Θεοφύλακτης’ Αυτοκρατορίας». Δυο φανταστικά πρόσωπα, ο ιατροφιλόσοφος Νικηφόρος Μεσσήνης και ο μαθητής και διάδοχος του Νικόλαος Μελισσηνός μέσα από την πορεία της ζωής τους, αφηγούνται ιστορικά γεγονότα, αναφέρονται σε ιστορικά πρόσωπα και παρουσιάζουν εκ των έσω τα πνευματικά, επιστημονικά και πολιτιστικά επιτεύγματα του Βυζαντίου. Η αφήγησή τους, όμως, δεν είναι προϊόν μυθοπλασίας, αλλά γίνεται με βάση τις ιστορικές πηγές. Η μεγάλη εικόνα της ιστορίας φωτίζεται καλύτερα από τις μικρές ιστορίες των ανθρώπων που την έζησαν! Από αυτή την άποψη ο Γιώργος Παπαγεωργίου επισημαίνει ότι οι δύο πρωταγωνιστές και όλα τα αναφερόμενα

πρόσωπα στην πλοκή της αφήγησής του «είναι αληθινά πρόσωπα που απλώς δεν τα κατέγραψε καμιά ιστορία».

Το ταξίδι του Νικηφόρου Μεσσήνη ξεκινά από τη νευραλγική και ακμάζουσα πόλη της Πάτρας το 1150, μας γνωρίζει την οικογένειά του, μας μιλά παραστατικά για τις εγκύκλιες σπουδές του, για τους κυλίνδρους των χειρογράφων και για τους κώδικες ή τα βιβλία της βυζαντινής εποχής, για την έντονα αρχαιοελληνική κληρονομιά της παιδείας, για τα σημαντικά γεγονότα της εποχής του και για την κλίση του στην Ιατρική, η οποία και θα τον οδηγήσει για περαιτέρω σπουδές στην Κωνσταντινούπολη. Την περιγραφή του ταξιδιού από την Πάτρα στην Κωνσταντινούπολη, την αναφορά στα λιμάνια και στα τείχη της Βασιλεύουσας, στα παλάτια, στα δημόσια κτίρια και στους ναούς της, στην Αγία Σοφία, διαδέχεται σε ξεχωριστό κεφάλαιο η παρουσίαση των οργανωμένων ιατρικών σπουδών και των σπουδαίων νοσοκομείων ή ξενώνων αλλά και της Σχολής της Μαγναύρας που ο νεαρός Νικηφόρος Μεσσήνης αρχίζει να σπουδάζει και συνάμα να μας μιλά με οικείο και ελκυστικό τρόπο για την πορεία της Ιατρικής επιστήμης και κυρίως για τον τρόπο άσκησής της, για τους λαμπρούς γιατρούς και τα ιατρικά συγγράμματά τους από την ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα ως τη δική του εποχή και κυρίως για την εμφάνιση των νοσοκομείων ήδη από την 4ο αιώνα. Οι σπουδές, η πρακτική άσκηση, η άδεια άσκησης του ιατρικού επαγγέλματος είτε ιδιωτικά είτε δημόσια, η οργάνωση των νοσοκομείων και οι βαθμίδες των γιατρών σε ένα οργανωμένο σύστημα υγειονομικής περίθαλψης, καθώς και τα συγκεκριμένα επιτεύγματα και οι πρόοδοι της Ιατρικής περιγράφονται ως μια γόνιμη και διαρκώς εξελισσόμενη κληρονομιά του ελληνορωμαϊκού παρελθόντος μέσα στην περιρρέουσα ατμόσφαιρα της φιλανθρωπίας που ασκεί η πνευματική παράδοση της Εκκλησίας στο Βυζάντιο.

Η πλούσια εικονογράφηση του βιβλίου με εικονογραφικό υλικό από τη βυζαντινή και τη δυτική τέχνη, με ειδικούς χάρτες, με φωτογραφίες και αναπαραστάσεις μνημείων, αλλά και με τεκμήρια από τα βυζαντινά ιατρικά χειρόγραφα, από κατόψεις νοσοκομείων και υλικό χειρουργικών εργαλείων. Κατά την εποχή της δυναστείας των Αγγέλων, η οποία άνοιξε τον δρόμο στις Σταυροφορίες των Δυτικών και στην άλωση του 1204, ο Γιώργος Παπαγεωργίου περιγράφει αναλυτικά ως μελέτη περίπτωσης τη λειτουργία ενός πρότυπου νοσοκομείου στο Βυζάντιο. Πρόκειται για τον Ξενώνα της Μονής Παντοκράτορος, ενώ παράλληλα αφηγείται ανάγλυφα τα γεγονότα και τα πρόσωπα που χαρακτηρίζουν την κρίσιμη αυτή εποχή. Ακολουθεί η πικρή αναφορά στην άλωση και στη λεηλασία της Πόλης από τους Λατίνους, η φυγή στη Νίκαια και η εργώδης προσπάθεια ανασυγκρότησης των Βυζαντινών. Ο συγγραφέας περατώνει τη διήγησή του με την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης το 1261 από τον Μιχαήλ Παλαιολόγο καθώς ο Νικηφόρος Μεσσήνης παραδίδει το ιατρικό έργο του στον ξενώνα της Αγίας Μαύρας στον μαθητή και διάδοχό του Νικόλαο Μελισσηνό, ο οποίος ως Ακτουάριος γιατρός πλέον θα αφηγηθεί την ανάκτηση της Βασιλεύουσας.

Αφού διηγηθεί τις συνεχόμενες προόδους της Ιατρικής ακόμη και στη Νίκαια, ο Νικόλαος Μελισσηνός αναφέρεται στα δεινά και στις επιπτώσεις της άλωσης της Πόλης στον πολιτισμό και στη βασιλεία των Ρωμαίων στην Ανατολή. Ωστόσο, αναγνωρίζει ότι οι Δυτικοί δεν είναι, όπως νόμιζαν, παντελώς άξεστοι και βάρβαροι. Παρά την καταστροφική παρουσία και δράση των Δυτικών Σταυροφόρων στην

Ανατολή, οι Βυζαντινοί άρχισαν να ανακαλύπτουν τις προόδους που ήδη πραγματοποιούσαν και αυτοί σε διάφορους τομείς στη Δύση. Ωστόσο, οι ελπίδες για πολιτιστική ώσμωση και συνεννόηση μεταξύ τους, αλλά και η υπόθεση της ένωσης των δύο Εκκλησιών, προσέκρουαν για την ώρα στις υπερβολικές απαιτήσεις του Πάπα και των Δυτικών που βρίσκονταν σε θέση ισχύος και στην ακαμψία και στον φόβο του δικού μας κλήρου και του λαού που δικαίως θεωρούσε ότι η ένωση θα επιφέρει την πλήρη πνευματική και πολιτική κυριαρχία των Λατίνων!